

הרב יעקב אריאל

התנדבות לקצונה בניגוד לרצון הורים

ראשי פרקים

- א. ההתנדבות לכשעצמה מותרת
- ב. הידור מצווה וכיבוד אם ואם
 1. אף מצווה קלה דוחה מצנת כיבוד אב ואם
 2. מידת חסידות אינה דוחה מצנת כיבוד אב ואם
 3. מנהג אמירת קדיש – האם דוחה מצנת כיבוד אב ואם?
 - ג. כבוד ומורא – האם רק להנאת ההורים?
 - ד. מצנת מורא נדחית מפני מנהג חסידות
 - ה. מצנת תלמוד תורה וכיבוד אב ואם
 1. מצנת תלמוד תורה דוחה מצנת מורא אב ואם
 2. רמב"ם: תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם עתידי
 3. מחלוקת אם מצנת כיבוד היא ציות להורים או הנאתם
 - ו. סיכום: התנדבות לקצונה דוחה מורא, אך לא כיבוד

חייל מצטיין מעוניין להתנדב לקצונה, אולם ההורים חוששים, בגלל הסיכון שבתפקיד זה, ומתנגדים לכך. האם חייב החייל לשמוע בקול הוריו, או לא?

א. ההתנדבות לכשעצמה מותרת

הנחת היסוד לדיוננו זה היא, שאלמלא התנגדותם של ההורים לא היתה השאלה מתעוררת. שכן שלמרות הסיכון שבדבר, ההתנדבות לכשעצמה מותרת. אמנם בדרך כלל אסור לאדם להסתכן, אולם מלחמה שאני, וכמו שכתב במנחת-חינוך (מצווה תכה), שכל מלחמה יש בה סיכונים, ואעפ"כ התורה ציוותה עליה (במלחמת מצווה) והתירה אותה (במלחמת רשות). ואעפ"כ שהחינוך כתב שם, שמצנת מחיית ז' עממין היא רק אם "בא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שיסתכן בדבר", כוונתו למקרה שכנעני הזדמן לידו של אדם מישראל באופן אישי, שלא במסגרת צבאית. אך בשעת המלחמה – ודאי שמותר להסתכן.

מצבנו הבטחוני כיום מוגדר כשעת מלחמת מצווה – אם משום הצלת ישראל מיד צר, דבר המוסכם גם על הרמב"ם, ואם גם משום מלחמת ירושת א"י, לדעת הרמב"ן.

דברים שאין להם שיעור
מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה

ההסבר להלכה זו, שבמלחמה מותר להסתכן, הוא כפי שמבאר מרן הרב קוק זצ"ל במשפט כהן (עמ' שטו, ב):

דע"כ ענייני הכלל דמלחמות, יוצאים הם מכלל זה ד"וחי בהם" ... ואולי הוא בכלל משפטי המלוכה... שהם אינם עפ"י גדרי התורה של הלכות יחיד... ומהם ג"כ דיני המלחמה... ואין ללמוד מזה למקום אחר.

לדעתו יש למוסדות הציבור סמכות ממלכתית לעניין זה. לפי זה יש לחלק בין יחיד המסכן את עצמו למען יחיד אחר, לבין יחיד המסכן את עצמו למען הכלל. לשם יחיד אחר, אין על אדם להכניס את עצמו אפילו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית¹. אך במלחמה, מותר לאדם להכניס את עצמו אפילו לוודאי סכנה לשם הצלחת המלחמה, כי טובת הכלל דוחה את פיקוח נפשו של היחיד.

השאלה מתעוררת כשההורים מתנגדים: האם מצנת כיבוד אב ואם מחייבת את החייל להימנע מלהתנדב, או לא?

ב. הידור מצווה וכיבוד אם ואם

1. אף מצווה קלה דוחה מצנת כיבוד אב ואם

לענ"ד, הבעיה מתמקדת בשאלה: האם לצורך הידור מצווה מותר לאדם לדחות כיבוד אב ואם או לא? כי עקרונית יכול אדם לצאת ידי חובתו במלחמת המצווה גם כטוראי פשוט. רצונו להתנדב לקצונה הוא אפוא בגדר הידור מצווה. והשאלה היא, האם גם לצורך הידור מצווה מותר לאדם לעבור על רצון הוריו?

בשו"ע יו"ד רמ, טו נפסק להלכה: "אמר לו אביו לעבור על דברי תורה – בין מצות עשה בין מצות ל"ת, ואפילו מצווה של דבריהם – לא ישמע לו". מקור הלכה זו הוא בב"מ לב ע"א – "משום שאתה והוא חייבים בכבודי" – ואם גם מצווה דרבנן, יש בה כבוד שמים ודוחה כיבוד אב ואם, מסתבר שהוא הדין במידת חסידות ובהידור מצווה, שהרי עושה כן לשם שמים, כמו שיבואר.

1. עיין בסמ"ע חו"מ תכו, ב ופתחי-תשובה שם ס"ק ב, בשם הרדב"ז ח"ג סי' תרכז. ועיי"ש מש"כ בשם אגודת-אזוב, שאין לדקדק בדבר יותר מדי.

ועיין ביאור הגר"א (י"ד שם ס"ק כו), שהביא ממדרש במדבר רבה (נשא פ"ד), שהשווה דין כבוד אם ואם לדין כבוד מלך. במלך מצינו (סנהדרין מט ע"א) שעמשה לא מילא אחר הוראות דוד, משום שמצא את החכמים שפתחו בלימוד מסכת, ולא רצה להשבייתם מלימודם. והרי מצנת תלמוד תורה נדחית מפני כל מצווה עוברת, ומסתבר שהעוסק במצנת המלך פטור מת"ת. אלא שעמשה רצה להדר בתלמוד תורה, ודחה מפניה את מצנת המלך. ומשמע שגם הידור מצווה דוחה את המצווה לשמוע בקול המלך. והוא הדין לכיבוד אב ואם.

ונלענ"ד שמכאן דיין הרמב"ם (הל' מלכים ג, ט) לומר: "המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצוות, אפילו במצווה קלה, הרי זה פטור – דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודם." וע"כ למד הרמב"ם דין "מצווה קלה" מתלמוד תורה, שהרי מצווה זו נדחית בדרך כלל מפני כל מצווה עוברת. אך המצווה לשמוע בקול המלך שאני, כי אין זו פגיעה בכבוד בשר ודם, כשאדם דוחה את כבודו מפני כבודו של ה'. וזאת גם במצווה שאינו חייב בה, אלא רק מעוניין להדר ולקיימה².

2. מידת חסידות אינה דוחה מצנת כיבוד אב ואם

בבית-לחם-יהודה (על שו"ע י"ד סי' רמ) הביא בשם ספר חסידים (סי' שמ), שבן היודע שאביו ואמו מצטערים על שהוא מתענה, לא יתענה תענית שאינה חובה. משמע מדבריו שעקרונית מותר לאדם להתענות תענית רשות, ואינו נחשב לחוטא בכך (שלא כר"א בן הקפר, עיין ב"ק צא ע"ב, כהטור או"ח סי' תקעא, ולא כהרמב"ם הל' דעות ג, א), ורק משום שאביו ואמו מתנגדים לכך לא יתענה, כדי לא לצערם. מבואר אפוא שמידת חסידות אינה דוחה מצנת כיבוד אב ואם, ולא כמו שהוכחנו לעיל שמידת חסידות דוחה גזרת מלך, והוא הדין כיבוד אב ואם.

3. מנהג אמירת קדיש – האם דוחה מצנת כיבוד אב ואם?

בי"ד סי' שעו כתב ב"י בשם הר"מ, שאסור לבן לומר קדיש על אמו שמתה כשאביו מתנגד לכך. אך בסוף טור י"ד כתב בשם התשב"ץ, שמותר לומר קדיש על אם בניגוד לרצון האב, וסיים: "וכן מנהג העולם". משמע שאמנם נחלקו

2. עי' במאירי לסנהדרין שם, שכתב שרק בתלמוד תורה דברים פטור ממצנת המלך. אך מהרמב"ם לא משמע כן.

הפוסקים בדבר – התשב"ץ והר"מ – אך להלכה נוהגים אנו שמנהג דוחה מצנת כיבוד אב ואם (שהרי אמירת קדיש אינה מצווה, לא מהתורה ולא מדרבנן, אלא מנהג טוב בלבד).

ייתכן שגם הר"מ מודה בעקרון לתשב"ץ, שיש מצווה לגמול חסד עם המת, אלא שכיוון שהמדובר בקדיש על האם, והאב מתנגד – ייתכן שלדעתו האשה משועבדת לבעלה גם אחרי מותה. ומצינו סברה כזאת בנודע-ביהודה מהדור"ת אה"ע סי' מה, לדעתו של השואל שם (ר' שמואל ממנהיים). בעל נוב"י דחה סברה זו, ולדעתו אין האשה משועבדת לבעלה אחרי מותה. והוכיח כן מרש"י בקידושין (לא ע"א ד"ה שכן): "ולא צריך אתה למעשה" – כלומר, שמאחר שמבין ריסי עיניו ניכר שהוא בן אלמנה, אין מקום לשאלתו כבוד מי קודם, כבוד אביו או כבוד אמו. ואם נאמר שהאם משועבדת לבעלה גם אחרי מותו, הרי יש נפקא-מינה למעשה, כשאביו ציווהו לפני מותו לעשות לו דבר אחרי מותו, ואמו מצווה אותו להיפך, שיש מקום לשאלה למי עליו לשמוע. אלא על כורחנו אין האם משועבדת לבעלה אחרי מותו, ופשוט שעליו לשמוע לאם ולא לאב.

אולם בשו"ת רעק"א סי' סח הוכיח להיפך, שהרי יש נפקא-מינה למעשה כשאמו ציוותהו לעשות דבר לפני מותה ואביו מתנגד לכך, שקיימת אז השאלה כבוד מי קודם. אלא על כורחנו במקרה כזה כבוד האב קודם. ולא משום שהוא חי, אלא אפילו אם האב מת – האם משועבדת לאב, ועליו לשמוע בקול האב. בעוד שבנוב"י הסיק מרש"י שכבוד האם קודם, הסיק רעק"א להיפך, שכבוד האב קודם.

לכאורה הצדק עם רעק"א, ולא עם הנוב"י – שהרי שניהם מדייקים מרש"י, ושיטת רש"י ביבמות ו ע"א היא שמצנת כיבוד אב ואם היא **עצם הציות** לדבריהם, ולא התועלת שיש להם ממעשיו. ובשאלה זו תלויה הבעיה האם יש מצנת כיבוד אב ואם אחרי מותם: אם עצם הציות לדבריהם הוא המצווה, יש לציית לדבריהם גם אחרי מותם; אך אם התועלת המגיעה להם היא המצווה, הרי שאחרי מותם אין להם שום תועלת, ואין מצווה לכבדם³. א"כ, רש"י **לשיטתו** סובר שמצנת כיבוד אב ואם חלה גם לאחר מותם, ואם כן גם אישה חייבת

3. ומה שנאמר בקידושין לא ע"ב "מכבדו בחייו ומכבדו במותו" – ייתכן שזהו רק מדרבנן, או רק כבוד זכרו, כגון לומר 'אבא מארי' וכד'. עיי"ש בשו"ת רעק"א, שדן בהרחבה בגדרי המצווה.

בכבוד בעלה לאחר מותו, וכשיש סתירה בין ציווי האב והאם – חייב הבן לציית לאב.

מעתה, אין מאמירת הקדיש ראייה לענייננו, ששם השאלה היא האם האם משועבדת לאב גם אחרי מותו או לא, אך ייתכן שבמקום אחר מנהג אינו דוחה מצות כיבוד אב ואם.

ג. כבוד ומורא – האם רק להנאת ההורים?

נראה שיש לפשוט את בעייתנו מעיון בהגדרתה של המצווה. הרשב"א כתב ביבמות ו' ע"א: "וכבוד כזה (שאין בו הנאה לאב) – אין בו עשה של תורה, שיידחה אפילו לאו גרידא". כלומר, אמנם עיקר מצות כיבוד אב ואם הוא רק כאשר יש לאב הנאה, אולם גם כאשר אין לאב הנאה – לא בטלה המצווה לגמרי, אלא שאין בכוחה לדחות לאו. ואע"פ שכיבוד אב ואם אינו דוחה שום מצווה מן התורה, הרי דבר זה נלמד מפסוק "איש אמו ואביו תיראו" – כולכם חייבים בכבודי, אך אלמלא פסוק זה היתה מצות כיבוד אב ואם דוחה לאו מהתורה. ועל זה כתב הרשב"א, שרק מצות כיבוד אב ואם שיש בה הנאה לאב דוחה לאו; אך כשאין בה הנאה לאב – לא היתה הווה-אמינא כלל שתדחה לאו.

וצ"ע, ממה נפשך: או שהמצווה היא רק כאשר יש הנאה לאב, ורק אז היא דוחה לאו; או שהמצווה היא גם כאשר אין הנאה לאב, וגם אז היא דוחה לאו. אולם הפשרה של הרשב"א – שכאשר יש בה הנאה, היא דוחה לאו; וכאשר אין בה הנאה, אינה דוחה לאו – אינה מובנת לכאורה⁴.

נראה ליישב את דברי הרשב"א עפ"י דברי המקנה בקידושין לא ע"ב (ד"ה ת"ר איזהו מורא) והגרעק"א (בשור"ת סי' סח הנ"ל), שיש להבחין בין מצות כיבוד לבין מצות מורא. מצות כיבוד היא רק כאשר נגרמת הנאה לאב ולאם, אך מצות מורא כוללת גם שלא יסתור את דבריו, ואין לך סתירה גדולה מזו שהאב מצווה לעשות דבר והוא מסרב. ולפי"ז יש לומר, שכל כיבוד – יש בו גם מורא: כיבוד – מצד ההנאה שיש לאב, ומורא – מצד עצם הציות לדברי האב. אולם תהיה נפקא-מינה כאשר יש התנגשות בין מצות האב לבין מצווה אחרת. בכיבוד – גם אם הבן יעדיף מצווה אחרת על פני כיבוד האב, מבחינת האב התועלת לא

4. ועיין ברכת שמואל יבמות סי' ג אות ב, ולא ירדתי לסוף דעתו.

הושגה, וכיוון שעיקר המצווה בכיבוד היא התועלת לאב, אע"פ שהבן נמנע מלכבדו בגלל מצווה אחרת, הרי ללא פסוק מפורש היה על הבן להעדיף את כבוד האב. אך במורא – כיוון שעיקר המצווה הוא חובת הציות של הבן לאביו, כשהבן נמנע מלציית לאביו בגלל מצווה אחרת, מותר היה לו לעשות כן. כי כשם שהוא מצווה במורא אביו, כך – ויותר מכך – הוא מצווה במורא שמיים. כי עיקר המורא הוא למנוע זלזול בכבוד האב; וכשהדבר נעשה לצורך מצווה אחרת, אין כאן זלזול בכבוד האב.

ולפי"ז יתפרשו דברי הרשב"א כמין חומר. כאשר יש הנאה לאב – הרי זו מצות **כיבוד**, ולכן היתה הווה-אמינא שתדחה לאו; אך כאשר אין הנאה לאב – הרי זו מצות **מורא** גרידא, ולא היתה הווה-אמינא שתדחה לאו⁵.

ד. מצות מורא נדחית מפני מנהג חסידות

עפ"י ההבחנה הנ"ל, בין מורא לבין כיבוד, יש לומר שמצות מורא נדחית לא רק מפני עשה או לא תעשה **מהתורה**, אלא אפילו מפני מנהג חסידות. שהרי, כאמור, כל מצות מורא פירושה להימנע מלפגוע בכבוד האב ע"י מעשה הסותר זאת, כגון הסותר את דבריו וכד'. לכן, רק כאשר הוא **מתכוון** לזלזל בכבוד אביו – רק אז הוא עובר על מצות מורא. אולם כאשר כוונתו לשם שמיים, אין הוא עושה זאת מתוך זלזול באביו, אלא מתוך רצון לעשות את רצון אביו שבשמיים, שגם אביו חייב בכבודו, לכן אין בכך משום ביטול מצות מורא.

דוגמא לכך מצינו בסנהדרין ע"ב, בבן סורר ומורה שאכל דבר שהוא מצווה או דבר שהוא עבירה, שאינו נעשה בן סורר ומורה. ופירשה הגמרא: "דבר מצווה – תנחומי אבלים; דבר עבירה – תענית ציבור". הטעם לכך שאינו נעשה אז בן סורר ומורה הוא מפני שנאמר "איננו שומע בקולנו" – ולא בקולו של מקום. והרי סעודת תנחומי אבלים אינה לא מהתורה, ואף לא מדרבנן, ואינה אלא מנהג בעלמא⁶, ובכל זאת נחשב הבן כמי ששומע בקולו של מקום, ואינו עובר

5. ומה שנסתפק במנחת חינוך במצווה לג אם מצות כיבוד אב ואם היא מצווה שבין אדם למקום או בין אדם לחבירו – יש לומר שמצות כבוד היא בין אדם לחבירו, ומצות מורא היא בין אדם למקום. ועיין אסיה סג-סד עמ' 92-100, הבחנה שונה בין כבוד למורא.

6. ואע"פ שלדעת הרמב"ם (הל' ממרים ז, ב) זוהי "מצווה מדבריהם", עובדה היא שלא הכל נוהגים כן, כאחינו האשכנזים למשל, ולדעתם כנראה אינה אלא מנהג טוב.

על קולם של הורים, כיוון שאין מטרתו לזלזל בכבודם, אלא המניע שלו הוא רצונו לקיים מצווה, לשמוע בקולו של מקום. ועיין בקובץ-הערות ליבמות סי' מח ס"ק יא, שהביא דוגמא נוספת לכך ממנחות דף עב, שהקוצר לצורך בית האבל לפני הפסח מותר, משום שאין זה "קצירך". ואע"פ שאינה מצווה מהתורה, מכל מקום אין כוונתו לצורך עצמו.

לפי זה, כאשר אב ואם דורשים מבנם להימנע מלקיים דבר הנחשב בעיניו להידור מצווה, כגון בנידון דידן – התנדבות לקצונה – עלינו לבדוק את שני מרכיבי המצווה. בעיית מורא אין כאן, שהרי אין כוונתו לזלזל בכבודם, אלא שהרצון לשרת את העם וללחום את מלחמות ה' הוא הגורם לכך שהוא נאלץ לא לציית להם. אף בעיית כבוד גם אין כאן, שהרי מצות כיבוד היא התועלת שיש להורים, ואילו כאן ההורים חוששים לשלומם של הבן, והתועלת הוא עבורו ולא עבורם, ואין כאן מצות כיבוד. הדין יהיה שונה, כמובן, אם ההורים עושים זאת לתועלת עצמם – דהיינו, שהם זקוקים לו מאוד, שישרתם ויסעדם, ולכן רוצים שישרת שירות קצר יותר וקרוב לבית. אם אכן זוהי מטרתם, יש כאן מצות כיבוד. ואע"כ, עדיין יש לדון בדבר, כפי שיבואר להלן.

ה. מצות תלמוד תורה וכיבוד אב ואם

1. מצות תלמוד תורה דוחה מצות מורא אב ואם

עפ"י האמור יפתח לנו פתח ליישב את קושיית המקנה (קידושין לא ע"ב ד"ה אסתייעא מילתא) על אבימי, שביטל תורה כדי לקיים את מצות אביו – והרי גדול תלמוד תורה מכיבוד אב ואם? והרי יעקב אבינו לא נענש על ששימש י"ד שנה בבית שם ועבר (מגילה טז ע"ב), ולא היה על ר' אבימי לבטל תורה כדי לכבד את אביו?

ועוד יש להקשות על מה שכתבו הראשונים (הר"ן והמאירי) במס' מ"ק ט ע"א בשם הראב"ד, שבמצות תלמוד תורה אין אנו נוקטים את הכלל הידוע שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, משום שעיקר התלמוד הוא כדי להביא לידי מעשה, ומשום כך כל מצווה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים, כגון כיבוד אב ואם – מבטלים תורה בשבילה. וקשה מהגמרא במגילה הנ"ל, שתלמוד תורה עדיף מכיבוד אב ואם?

ונראה לומר בזה, שהנחה פשוטה היא שמי שיושב ועוסק בתורה, ואביו מבקשו שיאכילהו וישקהו – עליו להפסיק מלימודו כדי לקיים את מצַנת אביו. שהרי זו מצווה עוברת, המוטלת עליו בלבד, ודינה ככל המצוות שבתורה, שמבטלין תלמוד תורה כדי לקיימן. גדר מצַנת תלמוד תורה הוא שהתורה חייבתו ללמוד בכל עת ובכל שעה פנויות אצלו; וכשאדם מקיים מצווה – אין שעתו פנויה כרגע, ופטור באותה שעה מתלמוד תורה. שהרי אפילו אכילה ושתיה וצרכי פרנסה הכרחיים אינם נחשבים לביטול תורה, וק"ו מצוות התורה⁷. אולם זה רק באשר למצַנת כיבוד אב ואם, מה שאין כן לעניין מצַנת מורא. שכן, כשאדם עסוק במורא שמייים, ומחמתו אינו מציית למצַנת אביו – אינו עובר בכך על מורא אביו, כי אין כוונתו לזלזל בו, אלא שמעדיף מורא שמייים, שגם אביו חייב בו. ולכן, מי שלומד תורה פטור ממצַנת מורא, ודומה הדבר לכבוד מלך, שעמשה לא קיים את מצַנת דוד כדי לעסוק בתורה.

ונפקא-מינה היא כאשר יש מורא ללא כיבוד, כגון שאביו דורש ממנו דבר שאין לאב תועלת ממנו, וכל חיובו של הבן הוא רק כדי שלא לסתור את דברי אביו – דהיינו, מורא ללא כיבוד. באופן כזה, אין הבן חייב לבטל תורה כדי לקיים מצַנת כיבוד אב ואם.

ולפי"ז, ההולך ללמוד תורה בעיר אחרת בניגוד לרצון הוריו, ההלכה היא שהדבר מותר לו (י"ד רמ, כה עפ"י תרומת הדשן ח"א סי' מ), כי אין כאן מצַנת כיבוד אב ואם. ההורים רוצים את טובת בנם, לדעתם, ולא את טובת עצמם, ואין להם הנאה ישירה מכך שילמד כאן ולא במקום אחר. ולפי"ז צ"ע, מה יהיה הדין כאשר ההורים זקוקים לבן שיאכילם וישקם, ולכן דורשים ממנו שילמד תורה במקומם ולא ילך למקום אחר. לכאורה זו מצַנת כיבוד, וחייב הבן לוותר על רצונו ללמוד תורה במקום אחר כדי לכבד את הוריו. מיהו י"ל שמאחר וברגע שהם מצווים אותו אינם צריכים לשירותיו – אלא שהם רוצים שבאופן כללי יישאר במקומם, כדי שיוכל לשרתם בשעת הצורך – יש מקום להסתפק, שמא כרגע מותר לבן ללכת למקום אחר, ואח"כ יהיה אנוס ולא יוכל לכבדם. אמנם בדרך כלל אסור להיכנס למצב שייפטר ממצווה, אולם זה – נפשו חשקה בתורה במקום אחר דווקא, ואין אדם למד אלא במקום שלבו חפץ, ואין רצונו להתחמק ממצווה

7. ועיין מש"כ בזה מו"ר הר"ש ישראלי שליט"א בעמוד-הימיני עמ' רלח.

אלא לקיים מצווה אחרת. לכן הדבר צ"ע, וצריך לשקול היטב בפלס את הדבר, הן עפ"י צורך ההורים והן עפ"י הבדלי הלימוד בין המקומות.⁸

בזה מיושבות הקושיות שהקשינו:

א. זו של המקנה – ר' אבימי נתבקש ע"י אביו להשקותו מים, ומצנת כיבוד זו דוחה תלמוד תורה. וכיוון שעשה כדן, זיכהו הקב"ה שגם באותה שעה, שנאלץ לבטל מלימודו, חידש פירוש חדש בפסוק (ועיין פתחי-תשובה שם ס"ק ח, שכתב כן).

ב. הקושיה על הראב"ד מהגמרא במגילה, שגדול תלמוד תורה מכיבוד אב ואם – כוונת הגמרא היא לחלק המורא שבמצווה, ולא לחלק הכיבוד. ואע"פ שהגמרא נקטה לשון כיבוד אב ואם, מכל מקום המצווה כולה נקראת ע"ש הכבוד, גם חלק המורא שבה, אך הכוונה שם לחלק המורא של המצווה. והראב"ד, שכתב שמצנת כיבוד אב ואם דוחה תלמוד תורה, כוונתו לכיבוד ממש, כגון שמצווהו להאכילו ולהשקותו, שחייב לבטל תורה לשם כך.⁹

ואולי יש ללמוד זאת מסמיכות המימרות שם במסכת מגילה – "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות", וכן "גדול תלמוד תורה יותר מבניין בית המקדש". לעניין הצלת נפשות, לא מסתבר כלל לומר שמי שלומד תורה ומישהו מסתכן בנפשו לידו, שיהיה פטור מלהצילו, שהרי הוא עובר על "לא תעמוד על דם רעך". אלא הכוונה היא למצב דומה למה שמביאה שם הגמרא ראייה ממדכי, שנשאר משנה למלך כדי שאם יהיה צורך יוכל למנוע גזרה נוספת מישראל. אין כאן הצלת נפשות ברורה. והוא הדין לנ"ד, למי שהולך ללמוד בעיר אחרת, ובשל כך אינו יכול לכבד את הוריו כמי שנמצא לידם; אך לא מדובר במי שאביו מבקשו להאכילו ולהשקותו.¹⁰

8. ועיין מש"כ בזה מו"ר הר"ש ישראלי בעמוד-הימיני סי' כב.

9. צ"ע בדברי הרמב"ם הל' ממרים ו, ז שכלל בכלל כיבוד זה, שאינו מוחה באביו שנוטל ממנו ממנו או קורע את כסותו, אע"ג שהוא שייך לחלק המורא שבמצווה.

10. ועיין אור חדש למהר"ל, בסופו, שכתב שלמרות דברי חז"ל על עדיפות תלמוד תורה, היה מרדכי רצוי לרוב אחיו, דהיינו רובה של סנהדרין. וייתכן שדבר כזה תלוי בשיקול הדעת: מרדכי סבר שעדיין יש צורך לבטל תורה, כדי למנוע חשש גזרה חדשה, וכך סברו רוב הסנהדרין. המיעוט סבר שהסכנה חלפה, והיה עליו לחזור לתלמודו. הוויכוח היה רק על הכבוד שהיה צריך לחלוק למרדכי, אך לא על עצם המעשה, שהוא סבר שצריך לעשותו.

וכן לעניין בניין בית המקדש: כיוון שהמצווה היא ציבורית, ויש אחרים שיקיימוה – אין צורך לבטל תורה עבודה. אך אם יש הכרח לבטל תורה, ואלמלא כן לא ייבנה המקדש – מותר לבטל תורה. והראיה משבת קיט ע"ב, שאין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבניין בית המקדש – דהיינו, צעירים בשנות לימודיהם העיקריות, וכמו שכתבו הראשונים בב"ק יז ע"א לעניין תלמוד ומעשה, לחלק בין תחילת לימודו של האדם לבין המשך לימודו. אך מבוגר הלומד תורה ויש צורך שדווקא הוא יבטל תורה כדי לבנות את בית המקדש, מסתבר שיהיה מחוייב לבטל תורה לשם כך. ועל דרך זו יש אולי גם לחלק בכיבוד אב ואם, בין תלמיד צעיר לבין תלמיד ותיק, וצ"ע¹¹.

2. רמב"ם: תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם עתידי

וכן י"ל בדעת הרמב"ם, אע"פ שלכאורה נראה שהוא חולק על הראב"ד לעיל, הסובר שבתלמוד תורה אין אומרים "העוסק במצווה פטור מן המצווה". דעת הרמב"ם היא שגם הלומד תורה נחשב כעוסק במצווה, ופטור ממצווה שאפשר לקיימה על ידי אחרים וממצווה שאינה עוברת. כך כתב בהל' אישות טו, ב: "ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה, והיה מתיירא מלישא אשה... –הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצווה פטור מן המצווה, וכל שכן בתלמוד תורה". זאת, שהרי תלמוד תורה כנגד כולם, ואם במצווה רגילה אמרנו העוסק במצווה פטור מן המצווה, ק"ו העוסק בתורה. ואע"פ שהלומד תורה אינו פטור מלקיים מצווה עוברת, דעת הרמב"ם היא שגישוואין הם מצווה שאינה עוברת, שהרי אפשר לקיימה גם לאחר זמן. ובהל' ממרים ו, יג כתב: "אמר לו אביו השקני מים ויש בידו לעשות מצווה, אם אפשר למצווה שתיעשה ע"י אחרים – תיעשה, ויתעסק בכבוד אביו, שאין מבטלין מצווה מפני מצווה; ואם אין שם אחרים, יתעסק במצווה ויניח כבוד אביו... ותלמוד תורה גדול מכיבוד אב ואם". לכאורה מוכח שהרמב"ם חולק על הראב"ד, וסובר שמצנת תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם. אך כבר הוכיח מו"ר הר"ש ישראלי (עמוד-הימיני סי' כב) שגם הרמב"ם מודה שמצנת תלמוד תורה נדחית מפני כל מצווה מעשית אחרת, שכן כתב בהל' ת"ת ז, ד: "שאם א"א למצווה שתיעשה ע"י אחרים, יעשה המצווה ויחזור לתלמודו".

11. ואולי י"ל: בניין בית המקדש הוא מצווה שאינה עוברת – אין לה זמן קבוע, ולכל היותר יש מצנת זריזות הנוהגת בכל המצוות, ולכן אין היא דוחה תלמוד תורה.

אמנם, אפשר לומר שמצנת כבוד אב ואם שונה, משום שהיא עצמה נדחית מפני כל מצווה עוברת. וכבר ראינו לעיל שהגר"א (וכן חכם-צבי בסי' מ) השוו כבוד אב ואם לכבוד מלך; ובכבוד מלך פסק הרמב"ם במפורש שהמבטל גזרת מלך בשביל שנתעסק במצוות, אפילו במצווה קלה, הרי זה פטור – וכוונתו גם למצנת תלמוד תורה, כמבואר בסנהדרין מט. אך מאחר שמצינו שאבימי ביטל תורה מפני כבוד אב ואם, על כן גם בדעת הרמב"ם צריך לומר שרק כאשר מצנת כיבוד אב ואם היא נחוצה מייד, כגון השקני מים, שיש לאב תועלת מיידית, חייב לבטל תורה כדי להשקותו, וכאותו מקרה של אבימי. אך כאשר הבן רוצה ללמוד תורה במקום אחר – תלמוד תורה קודם, כמו שמצינו אצל יעקב. ואם כל כוונת ההורים רק לטובת הבן, אין כאן כיבוד (ועיין עמוד-הימיני שם).

3. מחלוקת אם מצנת כיבוד היא ציות להורים או הנאתם

בשו"ע י"ד (סי' רמ) הובא בשם המהרי"ק (שורש קסז) שאם האב מוחה בבנו שלא יישא אשה שהבן חפץ בה, אין הבן צריך לשמוע בקול אביו. ופירש הגר"א (ס"ק לו) שמצנת כיבוד אב ואם אינה עצם הציות לדבריהם, אלא התועלת שהם מפיקים. כגון, המאכילם והמשקם, לא הכנת האוכל והבאתו היא המצווה, אלא העובדה שהם אוכלים אותו. מקור דבריו ביבמות ו ע"א, אלא ששם משמע שנחלקו רש"י ותוס'; לרש"י עצם הציות הוא המצווה, ולתוס' התוצאה שהאב נהנה ממעשי בנו היא המצווה. גם דעת הרשב"א והרמב"ן שם כדעת התוספות.

ואולי י"ל שהרמב"ן לשיטתו בתחילת שורש ב בסה"מ לרמב"ם, שמצנת כיבוד אח גדול לא נוהגת אחרי מות האב. וסברתו היא, כנראה, שמצות כיבוד אב ואם היא התועלת המגיעה לאב, וכשמכבדים את בנו הגדול יש גם לאב הנאה מכך, כי הוא ראשית אוננו. אך לאחר מות האב אין לו עוד הנאה מכיבוד בנו הגדול, ולכן אין האחים הצעירים מחוייבים עוד לכבד את אחיהם הגדול. אלא שלפי הסבר זה, יוצא שלרמב"ם – החולק על הרמב"ן, וסובר שיש חיוב לכבד את האח הגדול גם אחרי מות האב – המצווה היא עצם הציות לדבר האב, וכרש"י. וכיוון שהאב בחייו מעוניין היה שיכבדו את בנו הגדול, נשארת המצווה גם אחרי מותו¹².

12. ועיין 'עמוד הימיני' שם, שהוכיח שהרמב"ם חולק על הרמב"ן והרשב"א.

ולדברינו אלו יוצא, שהשאלה אם יש מצווה לכבד אב גם אחרי מותו תלויה במחלוקת הראשונים הנ"ל. אולם השו"ע, המהרי"ק והגר"א פסקו כתוס', כרמב"ן וכרשב"א, ולא כרש"י והרמב"ם.

ו. סיכום: התנדבות לקצונה דוחה מורא, אך לא כיבוד

העולה מדברינו הוא, שגם בגין מצווה כמו תלמוד תורה, הנדחית מפני כל המצוות, מותר לדחות מצנת מורא אב ואם, והוא הדין לכל מידת חסידות ומנהג טוב. לכן, מסתבר שגם התנדבות לקצונה דוחה מורא אב ואם. אך אם ההורים זקנים וחולים וזקוקים מאד לעזרת בנם, ולכן הם רוצים שישירת שירות קצר יותר וקרוב לבית, הדבר צריך שיקול דעת אם מותר לו להתנדב לקצונה, וכמו שהסתפקנו לעניין בן שרוצה ללמוד תורה בעיר אחרת ואביו ואמו צריכים אותו.

בנידון דידן יש להביא שיקול נוסף, והוא **מצווה דרבים**, ובפרט מצווה שיש בה הצלת נפשות לכלל ישראל. אם כל הורה יתנגד להתנדבות בנו לקצונה – לא נוכל לקיים צבא ולהגן על ההורים עצמם. אלא שאם מדובר במקרים חריגים של הורים חולים וזקנים, אין מקום לטענה שכל ההורים יימנעו מבניהם להתנדב, וחזר ספקנו הקודם למקומו. אך הורים בריאים, שכל חששם הוא טובת בנם – לדעתם – אין צורך להתחשב בדעתם. והרי זה כמו שאמדהו לאכול גרוגרת בשבת, ורצו עשרה בני אדם והביאו לו עשר גרוגרות – כולם פטורין (מנחות סד ע"ב), וכל הקודם להציל הרי זה משובח, ואינו צריך ליטול רשות מב"ד (יומא פד ע"ב; רמב"ם הל' שבת ב, יז). והוא הדין שאינו צריך ליטול רשות מהוריו.

מיהו, ראוי שיעשה כן בדרכי נועם, בהבנה למניעיהם, מתוך אהבה וכבוד. ובדרך כלל, כשאדם מבין את הוריו ומכבדם כראוי – גם הם מבינים אותו ומתחשבים ברצונו, והפורש סוכת שלום יפרוש שלום עלינו ועל כל ישראל.